

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ԱՐԵՎՄՏԱԳԱՅԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀԱՆՁԱՏԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(գիտագործնական միջազգային գիտաժողով)
Կիպրոս-Նիկոսիա
18-19 ապրիլի 2008թ.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ-2009

INTERNATIONAL ORGANIZING COMMITTEE FOR THE PREPARATION
OF THE WESTERN ARMENIAN NATIONAL CONGRESS

THE PROBLEMS
OF WESTERN ARMENIAN'S CLAIMS

COLLECTION OF CONFERENCE PAPERS

YEREVAN - 2009

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ПО ПОДГОТОВКЕ НАЦИОНАЛЬНОГО СЪЕЗДА ЗАПАДНЫХ АРМЯН

ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ
ПРАВОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
ЗАПАДНОГО АРМЯНСТВА

СБОРНИК НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

ЕРЕВАН – 2009

Ալֆրեդ
դը ԶԱՅԱՍ

ՀԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՍԻՆ
ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ
ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈՒ

2005 թ. ապրիլին Հայոց ցեղասպանության 90-ամյակի առիթով Երևանում խոշոր միջազգային գիտաժողով

էր հրավիրվել, որին մասնակցելու պատիվ ունեցա: Այդ կապակցությամբ Իրավունքի և դեմոկրատիայի եվրոպական հայկական միությունը գրքի տեսքով հրատարակեց իմ հետազոտությունը՝ Հայոց ցեղասպանության իրավական կողմերի (խնդիրների) վերաբերյալ: Նշյալ ուսումնասիրությունը բաժանվեց համաժողովի բոլոր մասնակիցներին, ինչպես նաև Եվրապառլամենտի ներկայացուցիչներին: Աշխատության վերաբերյալ իր կարծիքն է ներկայացրել ժնկի իրավաբանների միջազգային հանձնաժողովը, որն էլ որպես նախաբան ներկայացված է գրքում:

Այս ամառ նշյալ աշխատության վերանայված տարբերակը լույս տեսավ Միացյալ Նահանգներում հրատարակվող Armenian Review-ի հատուկ թողարկման մեջ: Դուք դրան կարող եք ծանոթանալ իմ ինտերնետային կայքում: Կան նաև տվյալ աշխատության ֆրանսերեն

և իսպաներեն տարբերակները, որոնք ձեռք բերելու համար կարող եք դիմել Հիլդա Չոբոյանին Արդարության և Ժողովրդավարության Եվրոպայի հայերի դաշնության Բոյունելի գրասենյակ:

Այսօր կցանկանայի անդրադառնալ այդ աշխատության մի շարք դրույթների, առանց ներկայացնելու վերոհիշյալ իրավաբանական կարծիքը, քանի որ վերջինս բավականին երկար է և տեխնիկական բնույթ ունի:

Նշյալ իրավաբանական կարծիքն օգտագործվել է գերմանական *Zentrum gegen Vertreibungen* հիմնադրամի կողմից *Erzwungene Wege* («բռնի տարահանում») ցուցահանդեսը կազմակերպելու համար, որում ներկայացվել էին տարահանման, բռնի տեղափոխություններին (տեղահանություններին), էթնիկ մաքրմանը և XX դարի ցեղասպանություններին, այդ թվում՝ նաև Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող նյութեր:

Չեզ մոտ՝ որպես հայ ժողովրդի ներկայացուցիչների, թերևս, հարց ծագի, թե ինչու են այսօր այդքան կարևորվում Հայոց ցեղասպանության և Ցեղասպանության վերաբերյալ կոնվենցիայի խնդիրները: Ի վերջո, Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ փաստերն առկա են և խնդրով հետաքրքրվող ցանկացած ոք կարող է փաստեր գտնել: Որտե՞ղ են Փոքր Ասիայի հայկական գյուղերը: Որտե՞ղ են եկեղեցիները, վանքերը և գերեզմանները: Ի՞նչ պատահեց դրանց: Դրանք անցյալ հազարամյակում ոչնչացվեցին Օսմանյան Թուրքիայի կողմից: Սա ակնհայտ և անհերքելի փաստ է: Չնկատել, անտեսել այս փաստը և համարել, թե տեղի ունեցածը ցեղասպանություն չէ, ոչ միայն մոլորություն է, այլև անազնվություն, անբարոյականություն և էժանագին քաղաքականության արդյունք:

Այնուամենայնիվ, այս փաստն այսօր փորձում են հերքել: Այժմ եկեք անդրադառնալ մի շարք միջազգային իրավական նորմերի, որոնք տարածվում են բոլոր ժողովուրդների և ազգերի վրա: Եթե ընդունենք, որ Հոլոքոսթը (հրեաների ողջակիզումը) ցեղաս-

պանություն է, ապա կասկածից վեր է, որ հայերի բնաջնջումը ևս նույն տրամաբանությամբ պետք է ցեղասպանություն համարվի: Անընդունելի է այն պնդումը, թե Հոլոքոսթը վերապրածները պետք է բարոյական և նյութական փոխհատուցում ստանան, մինչդեռ հայերը՝ ոչ:

Միջազգային իրավունքը չպետք է ընդունվի *a la carte*: Այն, ինչ ընդունելի է Հոլոքոսթի պարագայում, պետք է կիրառելի լինի նաև Հայոց ցեղասպանության դեպքում: Ցեղասպանության վերաբերյալ դաշնագիրն ընդունվել է 1948թ. Հոլոքոսթից երեք տարի անց: Ոչ ոք կասկածի տակ չի առնում այն փաստը, որ հրեաների ողջակիզումը ցեղասպանություն է, անգամ այն պարագայում, երբ այդ սահմանումը տրվել է *ex post facto* (փաստացի իրողությունից հետո): Հայոց ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել Հոլոքոսթից 25 տարի առաջ: Միջազգային իրավունքը չի պարունակում մի այնպիսի հիմնավոր կետ, որով անհնար լինի նշյալ Կոնվենցիայի դրույթները կիրառել Հայոց ցեղասպանության դեպքում:

Շատ կարևոր է ընդգծել այն փաստը, որ հայերի պահանջատիրությունը ցեղասպանության վերաբերյալ 1948թ. դաշնագրի արդյունքը չէ: Պարզապես, այս դաշնագրով ևս մեկ անգամ շեշտվեց միջազգային իրավունքի առկայությունը, ինչը կրկին հիմնավորեց հայերի պահանջատեր լինելու իրավունքը: Իսկապես, Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին Հայոց ցեղասպանության համար պատասխանատուները պետք է կանգնեին միջազգային դատարանի առաջ՝ Նյուրնբերգից դեռևս 25 տարի առաջ: Դուրստոր Վլադիմիր Հովհաննիսյանն արդեն անդրադարձել է Սևրի պայմանագրին, մասնավորապես, հոդված 230-ին և հոդված 144-ին: Առաջին հոդվածով նախատեսվում է, որ այն թուրք պաշտոնյաները, որոնց հրամանով և մասնակցությամբ է իրականացվել ցեղասպանությունը, պետք է կանգնեն միջազգային դատարանի առջև: Երկրորդ հոդվածը նախատեսում է հայերի թալանված գույ-

քի փոխհատուցումը: Եթե նույնիսկ նման միջազգային դատարան երբևէ չծնավորվեր էլ, թուրքական դատարաններն արդեն 1919թ. հաստատել էին Օսմանյան պետության և որոշ կազմակերպիչների անձնական պատասխանատվության փաստը:

Դատապարտվեց միայն երեք պաշտոնյա, մինչդեռ ամենամեծ հանցագործները՝ Էնվեր և Թալեաթ փաշաները, կարողացան փախչել, և նրանց նկատմամբ դատավճիռը հեռակա կարգով կայացվեց: Ինչևէ, դատարանը հավաքել էր վկայություններ և ճանաչել էր օսմանյան ղեկավարների ցեղասպանություն իրականացնելու մտադրությունը:

Այսօր ոմանք հարց են բարձրացնում, թե Ցեղասպանության վերաբերյալ կոնվենցիան արդյոք կարելի՞ է տարածել նաև հայերի ցեղասպանության վրա: Ո՞րն է նման դիրքորոշման պատճառը: Ամերիկայում այն կոչվում է political “red herring” (բառացի՝ քաղաքական կարմիր ապխտած հարինգ), մի քաղաքականություն, որը տարվում է միտումնավոր մարդկանց շփոթության մեջ պահելու, ուշադրությունը հիմնական խնդրից շեղելու համար: Այս պարագայում դա արվում է հայերի պահանջատիրության իրավական և արդարացի լինելու խնդրից ուշադրությունը շեղելու նպատակով: Ուշադրությունը շեղող այս խորամանկ քայլի նպատակն է համոզել, թե հայերի իրավունքի խնդիրը պետք է բխի և պայմանավորված լինի այն հանգամանքով, թե նշյալ դեպքում այն արդյո՞ք համապատասխանում է միջազգային կոնվենցիայի դրույթներին: Հարցին հետևում է մերժումը՝ պատճառաբանությամբ, թե վերոնշյալ Կոնվենցիան հետադարձ ազդեցություն չունի:

Այս դիրքորոշումը որդեգրել են արևմտյան մի շարք թուրքամետ գիտնականներ, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի պետդեպարտամենտի կողմից ֆինանսավորվող որոշ կազմակերպություններ, որոնք շահագրգռված են հաճոյանալ ՆԱՏՕ-ի իրենց կարևոր դաշնակցին: Արևմտյան որոշ լրագրողներ և գիտնականներ ևս ընկել են այս թակարդը:

Թուրքական կազմակերպությունների և անգամ որոշ թվացյալ չեզոք կազմակերպությունների, ինչպիսին է Անցումային իրավունքի կենտրոնը, ապատեղեկացնող քարոզարշավի պատճառով անհրաժեշտություն է ծագում որոշ դրույթներ մեջբերել Սևրի պայմանագրից, ինչպես նաև որպես նախադեպ հիշատակել Նյուրնբերգյան դատավարությունը: Երկու դեպքում էլ հիմք են ընդունված այն սկզբունքները, որ մարդկության նկատմամբ իրականացվող սպանող և ցեղասպանությունը միշտ էլ պատժելի են և դրանք իրականացվել են մինչև վերջին կոնվենցիաների և օրենսդրական ակտերի ընդունումը:

Նշյալ քաղաքականությունը հետապնդում է մեկ այլ թաքնված նպատակ ևս, այն է՝ համոզել, թե հայոց պահանջատիրությունը պետք է բխի իրավական որոշումից առ այն, որ տեղի ունեցածն իսկապես ցեղասպանություն է և ոչ թե պատահական սպանությունների շարք կամ այլ բան: Նման որոշման բացակայության պարագայում չի կարող բարձրացվել հայոց պահանջատիրության խնդիրը, ուստիև հայերը կմնան ձեռնուճայն: Այս մոտեցումը թերի է, քանզի անտեսում է պատերազմի հանցագործությունների հետևանքները, իսկ մարդկության դեմ ոճրագործության և պատերազմի հետևանքները նույնն են, ուստի պետությունը պետք է պատժի ոճրագործներին և ռեաբիլիտացնի (վերականգնի) տուժածների իրավունքներն ու փոխհատուցում տրամադրի:

Սակայն այս ֆարսն ունեցավ իր ազդեցությունը. որոշ ոչ իրավաբանների կարծիքով՝ քանի որ 1915-1916թթ. հայերի ցեղասպանության զոհերի թիվը չի գերազանցում ցեղասպանության համար նախատեսված «շենը», այսինքն՝ վիճակն այնքան էլ վատ չէ, ուստի այս էջը ևս կարելի է շրջել:

ՍԱԿ-ում տեղի ունեցող վերջին զարգացումները կապված մեծ բռնությունների զոհերի փոխհատուցման իրավունքի ճանաչման հետ, տարածվում են նաև հայոց պահանջատիրության խնդրի վրա:

Փոխհատուցման իրավունքի խնդիրը հաստատագրված է ՄԱԿ-ի Առաջխաղացման և մարդու իրավունքների ենթահանձնաժողովի վերջնական հաշվետվության մեջ, որը կազմված է Աուն Շաուկաթ Ալ Խասանեի կողմից: Այնտեղ մարդկանց տարհանումը (տեղափոխությունը) սահմանվում է որպես վերջիններիս իրավունքների սահմանափակում: Հռչակագիրը մեկ անգամ ևս վերահաստատում է այն փաստը, որ մարդկանց տարհանումն անօրինական քայլ է և որ տուժածներն իրավունք ունեն վերադառնալու իրենց բնակավայրերը և փոխհատուցում ստանալու: Այս դրույթն ամրագրված է նաև ենթահանձնաժողովի 2002/30 և 2005/21 որոշումներում, ինչպես նաև Փինհեյրոյի՝ 2005թ. ընդունած հայտնի սկզբունքներում: Վերոնշյալ սկզբունքները հիմնված են այն փաստի վրա, որ պետությունը չի կարող թաքցնել իր ոճրագործության պտուղները: Էթնիկ մաքրում կամ ցեղասպանություն իրականացրած պետությանը չպետք է թույլ տրվի անարդարացիորեն հարստանալ իր զոհերի գույքի (սեփականության) հաշվին: *Ex injuria non oritur just.*

Պատկերացրեք, թե օրենքի ինչպիսի խախտում կհամարվեր, եթե Գերմանիային թույլ տրվեր պահելու նացիստների կողմից սպանված հրեաներից հափշտակած ամբողջ գույքը (սեփականությունը) սինագոգները, նկարները, զարդերը և այլն: Մինչդեռ նույնն է տեղի ունենում Փոքր Ասիայում, որտեղ թուրքերը զավթել և պահում են եկեղեցիներն ու վանքերը, սպանված հայերի ժառանգներին պատկանելիք տներն ու հողերը: Նույն բանն է տեղի ունենում Հյուսիսային Կիպրոսում, որտեղ թուրքերը զավթել են կիպրոսցի հույների եկեղեցիներն ու սեփականությունը (գույքը): Հատկապես վերջին իրողությունը (օրինախախտման փաստը) հաճախ է դատապարտվել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից: Մասնավորապես՝ 1996 և 1998թթ. որոշումները կապված Լոյզիդոյի հայցի հետ՝ ընդդեմ Թուրքիայի և 2001թ. մայիսի 10-ի Կիպրոսի հայցի հետ՝ ընդդեմ Թուրքիայի: Միջազգային հանրության խնդիրն է պահանջել,

որպեսզի կիրառվեն նշյալ որոշումների բոլոր դրույթները:

Թույլ տվեք մի առաջարկություն անել, որը հնարավորություն կտա հստակեցնելու հարցի իրավական կողմը և մեխանիզմներ մշակելու հասանելիք սեփականությունը Հայոց ցեղասպանության զոհերի ժառանգներին վերադարձնելու համար:

Եկեք փորձենք ներգրավել ՄԱԿ-ի գործող կառույցները: Ավելի կոնկրետ. կարելի է դիմել Հաագայի միջազգային դատարան նշյալ խնդրի վերաբերյալ նրանց «խորհրդակցական կարծիքը» ստանալու համար: Անշուշտ, ՄԱԿ-ի կանոնադրության 90-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարը կարող է դիմել Հաագայի իրավական դատարան օրենքի (իրավունքի) կոնկրետ դրույթների մեկնաբանության հետ կապված որոշակի հարցերի շուրջ խորհրդակցական կարծիք ստանալու համար, օրինակ՝ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի հետադարձ կիրառման և Հայոց ցեղասպանության համատեքստում վերջինիս կոնկրետ հետևանքների վերաբերյալ:

Ավելին, Ցեղասպանության մասին կոնվենցիան ստորագրած ցանկացած երկիր, օրինակ՝ Հայաստանը, Ֆրանսիան, Հունաստանը, Կիպրոսը, Ռուսաստանը և Միացյալ Նահանգները, Կոնվենցիայի VIII հոդվածով սահմանված կարգով կարող են դիմել գլխավոր քարտուղարություն՝ «ձեռնարկելու Կանոնադրությամբ սահմանված այնպիսի միջոցառումներ, որոնք իրենք նպատակահարմար են գտնում»:

Բացի այդ, կա մեկ այլ տարբերակ ևս. Ցեղասպանության մասին կոնվենցիան ստորագրած ցանկացած երկիր, հիմք ընդունելով վերջինիս IX հոդվածը, «վիճահարույց խնդրի շուրջ» կարող է հայց ներկայացնել Իրավունքի եվրոպական դատարան՝ խնդրելով վճիռ կայացնել (որոշում ընդունել) և հիմք ընդունելով Կոնվենցիայի սահմանումը, հայերի դեմ ոճրագործությունները ճանաչել որպես «ցեղասպանություն», ինչպես նաև ընդունել ցեղասպանության մինչ օրս շարունակվող հետևանքները կապ-

ված զոհերի ժառանգների հետ. մասնավորապես, ճանաչել նրանց հայրենիք վերադառնալու և իրենց մշակութային ժառանգությանը տեր կանգնելու իրավունքները:

Ավելին, Օսմանյան կայսրությունը հետք է թողել նաև իր իրավահաջորդի՝ Թուրքիայի, ինչպես նաև, ընդհանուր առմամբ, միջազգային հանրության վրա: Իրավունքի եվրոպական դատարան ներկայացվող այս հայցին պետք է միանան ոչ միայն Հայաստանը, այլև Հունաստանը, Ֆրանսիան, Կիպրոսը, Ռուսաստանը, Միացյալ Նահանգները և Կոնվենցիան ստորագրած մյուս երկրները:

Թուրքիան նույնպես այդ Կոնվենցիայի տակ ստորագրած երկրներից է, ուստի IX հոդվածը տարածվում է նաև վերջինիս վրա: Նշյալ հոդվածում սահմանվում է. «Կոնվենցիան ստորագրած կողմերի միջև վեճերը՝ կապված կոնվենցիայի դրույթների մեկնաբանման, կիրառման, կատարման հետ, ներառյալ այն դրույթները, որոնք կապված են ցեղասպանության, ինչպես նաև III հոդվածում թվարկված այլ գործողությունների հետ, վիճող կողմերից մեկի նախաձեռնությամբ պետք է ներկայացվեն Իրավունքի միջազգային դատարան»:

Բանավեճի առարկան այն է, թե *prima facie-ն որքանով է* արդարացված (ընդունելի): Դատարանի իրավասության հետ կապված վիճարկելի խնդիրները Միջազգային իրավունքի դատարանի կողմից ենթակա են դիտարկման: Համաձայն Միջազգային իրավունքի դատարանի կանոնադրության 36-րդ հոդվածի 6-րդ մասի՝ «այն դեպքերում, երբ դատարանի իրավասության խնդիրներ են ծագում, դատարանը տվյալ վիճահարույց խնդրի վերաբերյալ որոշում է կայացնում»:

Ինչ վերաբերում է *Ratione temporis*-ի հետ կապված դատարանի իրավասության շրջանակներին՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել 90 տարի առաջ, ՄԻԴ-ը կարող է հիմք ընդունել Կոնվենցիայի դեկլարատիվ բնույթը,

թը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների հարցերով եվրոպական դատարանի և ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի մոտեցումները՝ կապված «չարունակական իրավիճակների» հետ, նկատի առնելով այն իրողությունը, որ հայերի պահանջատիրությունն ուղեկցվում է ցեղասպանության պատմական փաստի և դրերի պատմությունն ունեցող ժառանգության փոխհատուցման մերժմամբ՝ վիրավորելով հայ ժողովրդի արժանապատվությունը: Այսպիսով, տվյալ վիճահարույց խնդիրը կարող է դառնալ Միջազգային իրավունքի դատարանի քննության առարկա, քանի որ պատմական փաստի մերժումը և փոխհատուցում տրամադրելուց հրաժարվելը տեղի են ունեցել Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի ընդունումից հետո: Ավելին, մարդու ճշմարտությունն իմանալու իրավունքը, որն անընդմեջ շեշտում են ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքի հանձնաժողովի անդամները, այդ իրավունքի վերահաստատումը Մարդու իրավունքների խորհրդի կողմից, ինչպես նաև մարդու իր պատմությանը և ինքնությանը ծանոթանալու իրավունքը պահանջում են, որպեսզի Իրավունքի միջազգային դատարանն ընդունի տեղի ունեցած փաստերը:

Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ Ցեղասպանության մասին կոնվենցիայի կիրառման տրամաբանական արդյունքը պետք է լինի հայկական եկեղեցիների, վանքերի, պատմական ու մշակութային այլ արժեքների վերադարձը հայ ժողովրդին, ինչպես նաև համապատասխան փոխհատուցման տրամադրումը տուժածների և ցեղասպանության զոհերի ժառանգներին: Վերջինիս համար որպես նախադեպ կարող են ծառայել Հոլոքոսթի զոհերին փոխհատուցում տրամադրելու նպատակով մշակված մեխանիզմները: Հարկավոր է հիմնել Եղեռնի զոհերի միջազգային հիմնադրամ, որի կառավարումը պետք է իրականացնի ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի բարձրաստիճան անդամներից որևէ մեկը:

Հայոց ցեղասպանության զոհերի և նրանց ժառանգների նկատմամբ արդարության վերականգնման հարցում միջազգային հանրությունը ոչ միայն իրավական, այլև բարոյական պատասխանատվություն է կրում: Առաջին քայլը պետք է լինի Թուրքիայի որպես Օսմանյան կայսրության իրավահաջորդի կողմից ցեղասպանության փաստի և այդ իրողության համար պատասխանատվության ընդունումը: Քանի դեռ Թուրքիան շարունակում է մերժողական քաղաքականություն վարել, շարունակում է նաև ոտնահարել ինչպես հայերի, այնպես էլ մարդկության՝ ճշմարտությունն իմանալու իրավունքները:

Եզրափակիչ դրույթներ (մեկնաբանություն)

Ելույթիս սկզբում խոսեցի Գերմանիայում (Բեռլինում, Դյուսելդորֆում, Շտուտգարտում և Մյունխենում) կազմակերպված «*Erzwungene Wege*» ցուցահանդեսի մասին: Հետագայում այն կտեղափոխվի նաև գերմանական այլ քաղաքներ: Ելնելով այն հանգամանքից, որ ցուցահանդեսում տեղ են գտել Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող նյութեր, առաջարկում եմ մտածել այդ ցուցադրությունը նաև Նիկոսիայում, Մոսկվայում կամ Երևանում կազմակերպելու ուղղությամբ:

Կցանկանայի նաև, որ դուք միանաք այլ ցեղասպանությունների զոհերի դատին, մասնավորապես, Պոնտոսի և Ջմյուռնիայի հույների, Օսմանյան կայսրության ասորի քրիստոնյաների և 200.000 տեղահանված կիպրոսցի հույների հետ, որոնք 1974թ. դարձան Թուրքիայի հարձակողականության և բռնազավթման զոհ: Չավեշտալի է, որ միջազգային հանրությունը համակերպվում է այն փաստի հետ, որ Թուրքիան մեկ միլիոնից ավելի հայ է կոտորել և մինչ օրս չի ընդունել իր մեղքը ու փոխհատուցում չի տրամադրել: Աղաղակող փաստ է, որ 34 տարի առաջ Թուրքիան գրավել է Կիպրոս կղզին և

մինչ օրս բռնի տնօրինում է Կիպրոսի տարածքի 37%-ը: Խայտառակություն է, որ Եվրամիությունը Թուրքիայի հետ բանակցում է նրան իր կազմում ընդունելու շուրջ: Սա առնվազն սյուրռեալիզմ է:

Կոչ կանեի միանալ Հարավային Պրուսիայի, Պոմերանիայի, Սիլեզիայի, Բոհեմիայի, Մորավիայի, Հունգարիայի և Հարավսլավիայի 15 մլն վտարանդիներին և Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին մարդկության դեմ իրականացված սարսափելի հանցագործության երկու միլիոն կործանված գերմանացիների արդարացի դատին: Այս թեմային նվիրված երկու գիրք եմ գրել՝ «Նեմեսիսը Պոտոսիումում» (Routledge) և «Սարսափելի վրեժ» (New York: Palgrave, Macmillan):

Ուզում եմ մեկ անգամ ևս կրկնել. միջազգային օրենքում ամրագրված է հայրենիք վերադառնալու իրավունքը: Ամրագրված է նաև իրավունքի վերականգնման (ռեաբիլիտացիայի) և փոխհատուցում ստանալու իրավունքը, որի մասին բազմաթիվ հղումներ կան ՄԱԿ-ի տարբեր որոշումներում ու հռչակագրերում: Հիշենք նաև 1995թ. Դայթոնում ձեռք բերված համաձայնությունները, որոնք վերջ դրեցին Բոսնիայի և Հերցեգովինայի միջև պատերազմին: Այս համաձայնության արդյունքում ստեղծվեց Մարդու իրավունքների պալատը, որը քննության առավ տեղահանության և փոխհատուցման մոտ 15.000 դեպք:

Գոյություն ունեն միջազգային օրենքի նորմեր, որոնք կիրառվում են: Եկեք պահանջենք, որպեսզի դրանք կիրառվեն բոլոր դեպքերի նկատմամբ, որպեսզի ճանաչվեն ցեղասպանության զոհերը, վերականգնվեն նրանց իրավունքները և փոխհատուցվեն նրանց կրած վնասները:

Այս նպատակների իրականացման ճանապարհին դեռևս որոշ խոչընդոտներ կան, և դրանցից առաջինը տեղեկատվության պակասն է: 2000թ. նոյեմբերին Փիթսբուրգի Դյուքուեզնի (Փենսիլվանիայի նահանգ) համալսարանը «Էթնիկ մաքրումը XX դարի Եվրո-

պայում» խորագրով մի մեծ գիտաժողով էր կազմակերպել, որին ես մասնակցեցի Հայոց ցեղասպանության մասին ելույթով: Վերջինս 2003թ. գրքի տեսքով հրատարակեց Կոլումբիայի համալսարանի հրատարակչությունը: Գրքի վերնագիրն է «Էթնիկ մաքրումը XX դարի Եվրոպայում»: Գիրքը խմբագրել են Սթիվն Վարդը և Հանթ Թուլին: Ես արդեն խոսել եմ Գերմանիայում կազմակերպված «*Erzwungene Wege*» ցուցահանդեսի մասին, որում ներկայացված էին տեղահանմանը և ցեղասպանությանը, այդ թվում նաև Հայոց ցեղասպանությանը վերաբերող նյութեր: Այն բավականին մեծ արձագանք գտավ, իսկ ցուցահանդեսի կատալոգը նոր քննարկումների առիթ դարձավ: Այս կապակցությամբ թույլ տվեք անդրադառնալ Գերմանիայի իշխանությունների վերջին որոշմանը Բեռլինում բացել փաստաթղթերի կենտրոն, որի նպատակը կլինի բռնի տեղահանությունների ձևով դրսևորվող ժողովրդագրական մեքենայությունների խնդրի ուսումնասիրությունը:

Կանխամտածված սխալ տեղեկատվություն տարածելու հետևանքով ծագել է մեկ խոչընդոտ ևս: Այսպես, Թուրքիան փորձում է ձախողել լուրջ հետազոտությունները և Հայոց ցեղասպանության խնդիրն քրեական ուղղվածություն տալ (քրեականացնել). տես քրեական օրենսգրքի 101 և 305 հոդվածները: Վատ դիրքորոշում են որդեգրել որոշ գիտնականներ, որոնք քաղաքական նկատառումներով Հայոց ցեղասպանությունը դիտարկում են ընդամենը որպես «վերաբնակեցում, տեղափոխություն»: Գյունտեր Լյուխի 2005թ. լույս տեսած «Հայոց կոտորածները (ջարդերը) Օսմանյան Թուրքիայում. վիճարկելի ցեղասպանություն» աշխատությունն ակադեմիական տեսակետից քողարկված ապաշնորհության նմուշ է: 2007թ. ամռանը «Ցեղասպանության ուսումնասիրություններ և կանխարգելում» ամսագրում վերջինիս մասին բավականին բացասական կարծիք է արտահայտել ժոզեֆ Քեշիշյանը: Լյուխի գիրքը նույնքան սկանդալային է և ա-

կադեմիական առումով ցածրորակ, որքան և մի շարք գիտնականների ջանքերը՝ Հոլիքոսթն արդարացնելու ուղղությամբ:

Հանրության կողմից Հայոց ցեղասպանության ոճրագործության մասշտաբների գիտակցումը այն *sine qua non* պայմանն է, որը կարտահայտի այդ ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելու քաղաքական կամքը: Սակայն քաղաքական կամքի դրսևորման հարցում ամենամեծ խոչընդոտը, թերևս, պայմանավորվում է ՆԱՏՕ-ի քաղաքական նկատառումներով: Հայոց ցեղասպանության հանդիմանուր ճանաչումը ձգձգվում է Թուրքիայի որպես կարևոր գործընկերոջ մասին ՆԱՏՕ-ի թյուր պատկերացման, ինչպես նաև ԱՄՆ, Իսրայել, Թուրքիա դաշնագրի արդյունքում:

Թույլ տվեք վերջին կոնկրետ առաջարկությունն անել: Ինչպես գիտեք, Թուրքիան միացել է Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքի մասին համաձայնագրին: Շուտով այն իր նախնական հաշվետվությունը կներկայացնի 18 փորձագետներից բաղկացած Մարդու իրավունքների հանձնաժողովին: Սա հենց այն պահն է, երբ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը և մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված բոլոր հասարակական կազմակերպությունները պետք է հավաստիանան, որ Հայկական հարցը նշյալ հաշվետվության շրջանակներից դուրս չի մնացել: Հայերը պետք է «ստվերային հաշվետվություններ» նախապատրաստեն Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի մանրակրկիտ քննարկմանը ներկայացնելու համար և պահանջեն կիրառել իրավունքների վերականգնման և փոխհատուցման խելամիտ մեխանիզմներ: Եկեք այնպես անենք, որ չասեն, թե Հայոց ցեղասպանության զոհերը կրկին մոռացության են մատնվել այս անգամ մեր սերնդի կողմից, որը, թվում է այնքան էլ հետաքրքրված չէ պատմությամբ, արդարության հաղթանակով, և մարդու իրավունքների խնդիրը նրա համար պարզապես ձևական բնույթ է կրում: